પ્રવચન નં. ૨૧૨, ગાથા–૧૮૨-૧૮૪, શ્લોક–૩૦૨-૩૦૩, મંગળવાર, માગશર વદ ૧૨, તા.૧૪-૧૨-૭૧

'નિયમસાર' ૧૮૨ ગાથાનો કળશ છે. માર્ગ સાધનનું ફળ બતાવે છે. આમાં બે અધિકાર છે ને? એક તો મોક્ષનો માર્ગ અને એનું ફળ સિદ્ધપદ અથવા મુક્તિ. આ મુક્તિ એટલે સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન છે. જેણે આત્માને પૂર્ણ પરમાત્મસ્વભાવનું સાધન અંતર કર્યું, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર દ્વારા, તેને ફળરૂપે મુક્તિ સિદ્ધિ, સિદ્ધિરૂપી સિદ્ધ થાય. મુક્તિ અને મુક્ત બેય એક જ છે. સિદ્ધ જીવ કહો કે એને મુક્તિ કહો. આવા જીવને એ પ્રાપ્ત થાય છે. જેણે આત્માનું આરાધન કર્યું છે એ સિદ્ધના ગુણોના સ્વરૂપનું વર્ણન છે. ૩૦૨ કળશ છે.

बन्धच्छेदाद्भगवति पुनर्नित्यशुद्धे प्रसिद्धे
तस्मिन्सिद्धे भवि नितरां केवलज्ञानमेतत्।
दृष्टिः साक्षादखिलविषया सौख्यमात्यंतिकं च
शक्त्याद्यन्यद्गुणमणिगणं शुद्धशुद्धश्च नित्यम्।।३०२।।

*** આત્યંતિક = સર્વશ્રેષ્ઠ; અનંત.**

કહે છે કે, પરમાત્મા સિદ્ધ થાય, એણે મોક્ષમાર્ગ આરાધ્યો એના ફળરૂપે એમાં અનંતગુણો હોય છે. ગુણ શબ્દે પર્યાય પ્રગટ લીધા છે. **'બંધના છેદને લીધે,...'** એણે શું કર્યું પહેલું? કે બંધનો છેદ કર્યો. મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય ને યોગ એ બંધ (ભાવ છે). એનો છેદ કરીને. (સિદ્ધ) એમ કર્યું કે પહેલા એને બંધ હતો. **'બંધના છેદને લીધે, ભગવાન તેમ જ નિત્યશુદ્ધ...'** ભગવાન તો ખરા પણ એ નિત્યશુદ્ધ. પરમાત્મદશા, સિદ્ધદશા પ્રગટ થઈ ત્યારથી એ નિત્યશુદ્ધ છે. સાદિઅનંત. એને અહીં નિત્યશુદ્ધ કહેવામાં આવે છે.

'એવા તે પ્રસિદ્ધ સિદ્ધમાં...' આહાહા..! કહે છે, એ તો પ્રસિદ્ધ સિદ્ધ છે. મુક્તને પામેલા સિદ્ધ સ્વભાવને પ્રાપ્ત પ્રસિદ્ધ છે. જેમ સંસાર પ્રસિદ્ધ છે, એમ સંસારના અભાવ-સ્વભાવરૂપ સિદ્ધ પણ પ્રસિદ્ધ છે. સમજાણું કાંઈ? એવા **'(–સિદ્ધપરમેષ્ઠીમાં) સદા અત્યંતપણે...'** નિરંતર અત્યંતપણે **'આ કેવળજ્ઞાન હોય છે,...'** કેવળજ્ઞાન એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોકને જાણે. એવું સિદ્ધ ભગવાનમાં કેવળજ્ઞાન સદા અત્યંતપણે હોય છે.

'સમગ્ર જેનો વિષય છે એવું સાક્ષાત્ દર્શન હોય છે,...' **'साक्षादखिलविषया'** કેવળદર્શન ત્રણકાળ ત્રણલોકના જે પદાર્થો છે તેને સામાન્ય રીતે સમગ્ર પૂર્ણ (દેખે) એવો જેનો વિષય છે. ત્રણકાળ ત્રણલોક જેને સામાન્યપણે અભેદપણે દેખાય એવો એ દર્શનનો વિષય છે. કેવળદર્શન. **'એવું સાક્ષાત્ દર્શન હોય છે, આત્યંતિક સૌખ્ય હોય છે...'** **'સર્વશ્રેષ્ઠ; અનંત'** જેને આનંદ હોય છે. સંસાર દશામાં એકલું દુઃખ છે. મોક્ષમાર્ગની દશામાં કંઈક આનંદ છે અને કંઈક દુઃખની અવસ્થા પણ છે. પૂર્ણ આનંદ નથી. સિદ્ધમાં પૂર્ણ આનંદ, અનંત આનંદ છે. સર્વશ્રેષ્ઠ આનંદ. સર્વશ્રેષ્ઠ એટલે કે આ સંસારના કાંઈક સુખ હશે? એ નહિ, પણ મોક્ષમાર્ગી જીવને આનંદ જે છે એના કરતા સર્વશ્રેષ્ઠ આનંદ છે. સમ્યગ્દર્શનમાં આનંદની શરૂઆત થઈ જાય. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન અનંત આનંદ, અનંત જ્ઞાન, દર્શન અને વીર્ય ચતુષ્ટયથી ભરેલો પદાર્થ છે. વસ્તુ છે ને? વસ્તુ છે તો એનો સ્વભાવ હોય ને? સ્વભાવ હોય એને મર્યાદા શી? અનંત જ્ઞાન-દર્શન-આનંદ અને વીર્ય જેમાં-આત્મામાં પડ્યા છે. એવું જેણે સાધન કર્યું, એકાગ્રતા કરી એને અનંત સુખ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રગટ થાય છે. સમજાણું કાંઈ? સમ્યગ્દર્શનમાં પણ ધર્મની શરૂઆત ધર્મ કરનારને અતીન્દ્રિય આનંદ આવે છે, એમ કહે છે. પણ એ અપૂર્ણ આનંદ છે. સમજાણું કાંઈ? અને એના સાધન તરીકે સાધીને પૂર્ણ દશા પ્રગટ થઈ–સિદ્ધ પરમાત્મા, એ તો અનંત સર્વશ્રેષ્ઠ સુખને પ્રાપ્ત છે. એવું સુખ જગતમાં એના સિવાય બીજે નથી. લ્યો! આ સુખી તો સિદ્ધને સુખી કહે છે. પૈસાવાળા, છોકરાવાળા, આબરૂવાળા નહીં? કહો, ક્યાં ગયા તારા દાદા? સમજાણું આમાં? દુનિયા સુખી કહે છે ને? ગાંડા કહે છે બધા. આહાહા..!

... આવે છે ને કાંઈક? કે સુખ તો અનંત મોક્ષમાં છે. માટે મોક્ષનું સાધન કરવું એ

જીવને હિતકર અને શ્રેયકર છે. બાકી બધી ધૂળધાણી છે. એવું સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ સમ્યગ્દર્શનથી પ્રગટ થતાં બારમે (ગુણસ્થાને) આનંદ થાય, પણ સિદ્ધને તો પૂર્ણ અનંત આનંદ અવ્યાબાધ પ્રગટ થાય. સમજાણું કાંઈ? આઠેય કર્મનું ફળ દુઃખ કહ્યું છે ને? ત્યાં તો આઠેયનો અભાવ થઈ ગયો. પરિપૂર્ણ સર્વોત્કૃષ્ટ આનંદ, પૂર્ણ અતીન્દ્રિય આનંદનો અનુભવ, એવા સિદ્ધને અનંત આનંદ હોય છે.

કહે છે, '**તથા શુદ્ધશુદ્ધ એવો વીર્યાદિક અન્ય ગુણરૂપી મણિઓનો સમૂહ હોય છે.**' જેની પર્યાયો બધી અનંતગુણની શુદ્ધ શુદ્ધ થઈ ગઈ છે. વીર્ય એટલે પુરુષાર્થ. '**વીર્યાદિક અન્ય ગુણરૂપી મણિઓનો સમૂહ હોય છે.**' અન્ય ગુણોરૂપી મણિનો સમૂહ–ઢગલો હોય છે ત્યાં. આહાહા..! કહો, સમજાણું કાંઈ? એને પરમાત્મદશા કે મુક્તદશા કે સિદ્ધદશા કે સિદ્ધ પરમેષ્ઠી કહેવામાં આવે છે. એ આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધ પવિત્રપદ તે સિદ્ધપદ. સમજાણું કાંઈ?

ગાથા–૧૮૩

णिव्वाणमेव सिद्धा सिद्धा णिव्वाणमिदि समुद्दिट्ठा।
कम्मविमुक्को अप्पा गच्छइ लोयग्गपज्जंतं।।१८३।।

निर्वाणमेव सिद्धाः सिद्धा निर्वाणमिति समुद्दिष्टाः।
कर्मविमुक्त आत्मा गच्छति लोकाग्रपर्यन्तम्।।१८३।।

सिद्धिसिद्धयोरेकत्वप्रतिपादनपरायणमेतत्।

निर्वाणशब्दोऽत्र द्विष्ठो भवति। कथमिति चेत्, निर्वाणमेव सिद्धा इति वचनात्। सिद्धाः सिद्धक्षेत्रे तिष्ठंतीति व्यवहारः, निश्चयतो भगवंतः स्वस्वरूपे तिष्ठंति। ततो हेतोर्निर्वाणमेव सिद्धाः सिद्धा निर्वाणम् इत्यनेन क्रमेण निर्वाणशब्दसिद्धशब्दयोरेकत्वं सफलं जातम्। अपि च यः कश्चिदासन्नभव्यजीवः परमगुरुप्रसादासादितपरमभावभावनया सकलकर्मकलंकपंकविमुक्तः स परमात्मा भूत्वा लोकाग्रपर्यन्तं गच्छतीति।

નિર્વાણ છે તે સિદ્ધ છે ને સિદ્ધ તે નિર્વાણ છે;
સૌ કર્મથી પ્રવિમુક્ત આત્મા લોક-અગ્રે જાય છે. ૧૮૩.

અન્વયાર્થ :– [निर्वाणम् एव सिद्धाः] નિર્વાણ તે જ સિદ્ધો છે અને [सिद्धाः निर्वाणम्] સિદ્ધો તે નિર્વાણ છે [इति समुद्दिष्टाः] એમ (શાસ્ત્રમાં) કહ્યું છે. [कर्मविमुक्तः आत्मा] કર્મથી વિમુક્ત આત્મા [लोकाग्रपर्यन्तम्] લોકાગ્ર પર્યંત [गच्छति] જાય છે.

ટીકા :- આ, સિદ્ધિ અને સિદ્ધના એકત્વના પ્રતિપાદન વિષે છે.

નિર્વાણ શબ્દના અહીં બે અર્થ છે. કઈ રીતે? 'નિર્વાણ તે જ સિદ્ધો છે' એવું (શાસ્ત્રનું) વચન હોવાથી. સિદ્ધો સિદ્ધક્ષેત્રે રહે છે એમ વ્યવહાર છે, નિશ્ચયથી તો ભગવંતો નિજ સ્વરૂપે રહે છે; તે કારણથી 'નિર્વાણ તે જ સિદ્ધો છે અને સિદ્ધો તે નિર્વાણ છે' એવા આ પ્રકાર વડે નિર્વાણશબ્દનું અને સિદ્ધશબ્દનું એકત્વ સફળ થયું.

વળી, જ કોઈ આસન્નભવ્ય જીવ પરમગુરુના પ્રસાદ વડે પ્રાપ્ત પરમભાવની ભાવના વડે સકળ કર્મકલંકરૂપી કાદવથી વિમુક્ત થાય છે, તે પરમાત્મા થઈને લોકાગ્ર પર્યંત જાય છે.

ગાથા-૧૮૩ ઉપર પ્રવચન

૧૮૩.

णिव्वाणमेव सिद्धा सिद्धा णिव्वाणमिदि समुद्दिट्ठा।
कम्मविमुक्को अप्पा गच्छइ लोयग्गपज्जंतं।।१८३।।
નિર્વાણ છે તે સિદ્ધ છે ને સિદ્ધ તે નિર્વાણ છે;
સૌ કર્મથી પ્રવિમુક્ત આત્મા લોક-અગ્રે જાય છે. ૧૮૩.

ઉપાદાનથી પહેલી વાત લીધી.

'**ટીકા :- આ, સિદ્ધિ...**' સિદ્ધિ એટલે મુક્તિ '**અને સિદ્ધ(આત્મા) એકત્વના પ્રતિપાદન વિષે છે.**' મુક્તિની પર્યાય અને સિદ્ધ બેય એકત્વ છે. બેય જુદા નથી. મુક્તિ ઉપર છે અને સિદ્ધ નીચે છે કે બહાર છે એમ નહિ, એમ કહે છે. સિદ્ધની પૂર્ણ દશા એ જ મુક્તિ અને એ પોતે મુક્ત જીવ. બે અભેદ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અભેદ જ છે. અભેદ છે એટલે? જુદી ચીજ નથી. જેમ આત્મા અને બીજા પરમાણુ જુદા એમ નથી. બાકી છે તો પર્યાય પર્યાયની. અહીં તો મુક્તિ અને મુક્તજીવની દશા, સિદ્ધિ અને સિદ્ધપર્યાય બેય એક જ છે એમ કહેવું છે. સિદ્ધની પર્યાય અને મુક્તિ બેય એક જ છે. મુક્તિ ઉપર થાય છે, રહે છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે. એમ કહે છે. પોતામાં જ મુક્તિ છે. સમજાણું કાંઈ? સિદ્ધની પર્યાયની પૂર્ણતા એ મુક્તિ, એ મુક્ત જીવની દશા. સમજાણું કાંઈ?

'**નિર્વાણ શબ્દના અહીં બે અર્થ છે. કઈ રીતે? 'નિર્વાણ તે જ સિદ્ધો છે'...**' લ્યો, ઠીક! એ નિર્વાણ તે સિદ્ધ એની પર્યાય છે. નિર્વાણ થયા તે સિદ્ધની પર્યાય છે. તે સિદ્ધ છે. એમ સિદ્ધથી લેવું છે ને. '**નિર્વાણ તે જ સિદ્ધો છે.**' પરિપૂર્ણ શાંતિ પ્રગટ થઈ એ જ

સિદ્ધ છે. નિર્વાણ જુદું ક્ષેત્ર છે અને સિદ્ધની પર્યાયનું જુદું ક્ષેત્ર છે એમ નથી, એમ કહેવું છે. **'એવું (શાસ્ત્રનું) વચન હોવાથી સિદ્ધો સિદ્ધક્ષેત્રે રહે છે એમ વ્યવહાર છે,...'** સિદ્ધ ભગવાન સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહે છે એ વ્યવહાર છે. એ પોતાની મુક્તદશામાં જ રહે છે. સિદ્ધ મુક્તિમાં રહે છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ સિદ્ધ પર્યાય પર્યાય મુક્તિ છે એ જ એની પર્યાય છે, એ જ એનું એમ કે સ્થાન છે. સિદ્ધની પર્યાય એ જ મુક્તિ, એમ કહેવું છે. એ નિર્વાણ. નિર્વાણ કોઈ બીજી ચીજ છે અને મુક્ત પર્યાય કોઈ જુદી ચીજ છે, એમ નથી. સિદ્ધો લીધા છે ને? સિદ્ધની પર્યાય.

'સિદ્ધો સિદ્ધક્ષેત્રે રહે છે એમ વ્યવહાર છે, નિશ્ચયથી તો ભગવંતો નિજસ્વરૂપે રહે છે;...' બસ, આ ... અહીં જેમ સંસારદશા એની પર્યાયનું જ સ્વરૂપ છે. એમ મુક્તદશા, મુક્તિ એની પર્યાયનું જ સ્વરૂપ છે. એ ઉપર રહે છે માટે મુક્તિ છે એમ છે નહિ. છેલ્લી ગાથાઓ છે ને એમાં સૌનું વર્ણન કરે છે. **'તે કારણથી નિર્વાણ તે જ સિદ્ધો છે...'** જુઓ! નિર્વાણપદ પૂર્ણ શાંતિ અને પૂર્ણ કષાયનું ઓલવવું થઈને અકષાય પર્યાય થઈ એ જ સિદ્ધ છે. **'અને સિદ્ધો તે નિર્વાણ છે...'** સિદ્ધની પર્યાય તે નિર્વાણ છે. સમજાણું કાંઈ?

'એવા આ પ્રકાર વડે નિર્વાણશબ્દનું અને સિદ્ધશબ્દનું...' સિદ્ધ તો પર્યાયરૂપ થઈને? સિદ્ધનો જીવ છે એ બીજી ચીજ છે. સિદ્ધ એની જે પર્યાય છે એ જ નિર્વાણ છે. નિર્વાણ એ સિદ્ધ. સમજાણું કાંઈ? એમ કહે ને, ભગવાનઆત્મા મુક્તિ પામ્યા. એટલે મુક્તિ ક્યાંક હશે. એમ પામ્યા હશે? ભગવાન સિદ્ધક્ષેત્રને પામ્યા. એ ક્ષેત્ર નહિ. પોતાની પૂર્ણ પર્યાયને પામ્યા એ એનું ક્ષેત્ર છે. સમજાણું કાંઈ? **'નિર્વાણશબ્દનું અને સિદ્ધશબ્દનું એકત્વ સફળ થયું.'** લ્યો! બેય એકત્વ છે, જુદા છે નહિ.

હવે એ ટીકાકાર શ્લોક નાખે છે. **'कम्मविमुक्को अप्पा गच्छइ लोयग्गपज्जंतं।'** એમ છે ને? **'વળી જે કોઈ આસન્નભવ્ય જીવ...'** જેને હવે મોક્ષ નજીક છે. સંસારનો કિનારો આવી ગયો છે. એવા આસન્ન એટલે નજીક. ભવ્યતા જેની નજીક છે. મુક્તિ થવાની જેની લાયકાત તદ્દન નજીક છે. સમજાણું કાંઈ? એવા **'આસન્નભવ્ય જીવ પરમગુરુના પ્રસાદ વડે પ્રાપ્ત...'** ગુરુએ એને એમ કહ્યું હતું કે પૂર્ણાનંદનો નાથ તું છો, એનું આરાધન કર. એટલે એને પરમગુરુના પ્રસાદ વડે, પ્રસાદી એ કહી એને. તારો ભગવાન પૂર્ણ શાંતિ, આનંદથી ભરેલો પદાર્થ છે. સ્વભાવવાન છે. એનો સ્વભાવ પૂર્ણ છે એનું આરાધન કર. એટલે એના **'પ્રસાદ વડે પ્રાપ્ત પરમભાવની ભાવના...'** જોયું! એમ એણે કહ્યું હતું એવું એણે કર્યું.

'પરમભાવની ભાવના...' પરમભાવ એવો પારિણામિક જ્ઞાયક ત્રિકાળી સ્વભાવ, શુદ્ધ આનંદ ધ્રુવ તત્ત્વ, એની ભાવના એટલે એકાગ્રતા. લ્યો, આ ભાવનામાં નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ

નાખી દીધો. ભગવાન પૂર્ણ સ્વરૂપ, અનંતજ્ઞાન-દર્શન-આનંદથી ભરેલો પરમભાવ, એની ભાવના. પુણ્ય-પાપની અને વ્યવહારની ભાવના નહિ, એમ કહે છે. અને ભાવના શબ્દે કલ્પના અને ચિંતવના એમ નહિ. અર્થ તો એવો કરશે આમાં. નિજ ભાવના ... મારી નિજ ભાવના માટે મેં બનાવ્યું છે. ટીકામાં કહ્યું નિજભાવના એટલે અશુભવંચનાર્થે. બનાવવું છે ખરું ને. ... એમ છે એટલે જરી એવો અર્થ લીધો. નહિતર ભાવનાનો અર્થ તો સ્વરૂપની એકાગ્રતા તે છે. સમજાણું કાંઈ?

ભાવની ભાવના. એ પરમભાવની ભાવના પાછું. ભાવ તો પર્યાયને પણ કહે, શુભભાવને પણ ભાવ કહે. નિર્મળ પર્યાયને ભાવ કહે, ગુણને ભાવ કહે અને દ્રવ્યને પણ ભાવ કહે. અહીં પરમભાવ ત્રિકાળી સ્વભાવભાવ નિત્યાનંદ પ્રભુ, એ પરમભાવ–વસ્તુ, એની ભાવના. એની સન્મુખતાની એકતા એ મોક્ષનો માર્ગ છે. પાછા પરમગુરુ સર્વજ્ઞ પણ કહેવાય અને બીજા ગુરુને પણ પરમગુરુ કહેવાય. પણ એમને કહેવાનો આશય આ હતો એમ કહે છે. એ આશય એણે આરાધ્યો. સમજાણું કાંઈ?

'પરમભાવની ભાવના વડે...' પૂર્ણાનંદનો નાથ ભગવાનઆત્મા... સ્વરૂપ કંઈ એનું દુઃખરૂપ હોય? દુઃખ તો વિકૃત છે, એ તો અવસ્થામાં હોય. સ્વભાવમાં ન હોય. સ્વભાવ પરમ અતીન્દ્રિય અનંત-અનંત... માથે કહ્યું છે ને? આત્યંતિક સુખ પ્રગટ્યું, સર્વશ્રેષ્ઠ. એ અંદર હતું. પૂર્ણ સુખ અને પૂર્ણ આનંદ એવો એનો સ્વભાવ, એની કરી ભાવના–એકાગ્રતા. અહીં તો નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગથી મુક્તિ થાય એમ કહ્યું. વ્યવહાર હેતુ છે ને. પંડિતજી! નિયતનો હેતુ.

મુમુક્ષુ :– નિયત કે ઉપાદાન.

ઉત્તર :– એને તો એક જ વાત કરી. આ એને કેટલાકને ગોઠતું નથી. સુંદર માર્ગમાં નાખ્યું હતું. નાખશે આમાં હવે. પહેલા નાખ્યું છે. સુંદર માર્ગ–નિશ્ચય અને વ્યવહાર બે સુંદર માર્ગ છે. પણ પાછી પ્રાપ્તિ નિશ્ચયથી થાય એમ નીચે કહેશે. સમજાણું કાંઈ? છે ને એ? કેટલામું છે એ? અભેદ સર્વજ્ઞ વીતરાગમાર્ગને નિંદે છે.

જુઓ! **'તે સ્વરૂપવિકળ (સ્વરૂપપ્રાપ્તિ રહિત) જીવોનાં કુહેતુકુદષ્ટાંતયુક્ત કુતર્કવચનો સાંભળીને જિનેશ્વરપ્રણીત શુદ્ધરત્નત્રયમાર્ગ પ્રત્યે, હે ભવ્ય અભક્તિ ન કરજે,...'** પાછું ત્યાં એ લીધું. જોયું? ૧૮૬. કહેવાય એમ કે પાપક્રિયાથી નિવૃત્તિ જેનું લક્ષણ છે એવા ભેદોપચાર રત્નત્રય–વ્યવહારરત્નત્રય અને અભેદ ઉપચાર રત્નત્રયાત્મક– નિશ્ચય સ્વભાવના આશ્રયથી પ્રગટ થયેલી દશા એ અભેદ ઉપચાર. રત્નત્રય ભેદ પડ્યો એ અપેક્ષાએ.

સર્વજ્ઞ વીતરાગના માર્ગને નિંદે છે. આવાને કોઈ નિંદે કે, અરે..! મારા સ્વાર્થીયા એકલા. અમારુ કરીએ, અમારું કરીએ, અમે કોઈકનું કરીએ નહિ. વ્યવહારે કરવાનું નહિ અમારે તો. આવે એને જાણવા જેવું હોય. કોઈનું કરવું નહિ. સમજાણું કાંઈ? આ પાંજરાપોળનું કરે, દાન નામ આપે ત્યારે કાકા કહેવાય, નહિતર કાકા શી રીતે કહેવાય? કરતા હશે

કે નહિ? નથી કર્યું અત્યાર સુધી? આહાહા..! લોકો કહે છે કે માળા આ તો સ્વાર્થના પૂતળા. લ્યો! અમે કોઈનું કરી શકીએ નહિ, એમ કરીને છૂટી જાય છે પરનું કરવામાં. અમે કોઈનું કાંઈ કરી શકીએ નહિ. એમ કરી શકાય જ નહિ. એમ કરીને પરથી છૂટા પડવાનું આણે ઠીક ગોત્યું. આહાહા..! ઠીક છે ને, દાન છે એ પુણ્ય છે, ધર્મ નહિ. એક જણાએ વળી એમ કહ્યું. ઠીક ગોતી કાઢ્યું કે દાન કરવામાં પુણ્ય છે, ધર્મ નહિ. એટલે પુણ્ય ન કરે આવું. અનેક પ્રકારના માણસ છે. આહાહા..!

અહીં તો બીજું કહેવું છે કે બેને સુંદર કહ્યો. પણ પાછું **'તે સ્વરૂપવિકળ (સ્વરૂપપ્રાપ્તિ રહિત) જીવોનાં કુહેતુકુદષ્ટાંતયુક્ત કુતર્કવચનો સાંભળીને જિનેશ્વરપ્રણીત શુદ્ધરત્નત્રય માર્ગ પ્રત્યે,...'** શુદ્ધરત્નત્રય માર્ગ પ્રત્યે **'હે ભવ્ય! અભક્તિ ન કરજે,...'** ઓલું જ્ઞાન કરાવ્યું સાથે. સમજાણું કાંઈ? ભગવાનઆત્મા પોતાના સ્વાર્થનો સાધનાર છે, ભાઈ! પરનું કાંઈ કરી શકે નહિ. લોકોને પરનું કરે તો બહુ સારું લાગે. ઘણાની સેવા કરીએ, ઘણાની આણે સેવા કરી છે. ધૂળેય કરી નથી, સાંભળને! સેવા કોની કરે? દેશ સેવા, કુટુંબ સેવા, નાત સેવા, ગામ સેવા, પાંજરાપોળના ઢોરની સેવા. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– એ..

ઉત્તર :– એ જ કહું છું. કરી શકાય છે અને આ ના પાડે છે માટે હવે કરશે નહિ. કોણ કરે? ભાઈ! પણ લોકોને સારું બહુ લાગે, હોં! અમે તો તમારા સેવક છીએ. ખરે ટાણે અમે તો સેવા કરવા ઊભા છીએ. આહાહા..! બિરૂદ આપો એમને મોટું–સેવાભાવીનું. અરે..! આમ ને આમ અજ્ઞાની અનાદિથી ઠગાય છે. કોની સેવા કરે?

અહીં તો કહે છે કે જ્ઞાનની એણે કોઈ દિ' સેવા કરી નથી. એ આવે છે ને ૧૯મી ગાથામાં. કોઈકે પૂછ્યું છે, મહારાજ! આ જ્ઞાન અને આત્મા તો એકરૂપ છે, જુદા નથી. અને તમે કહો છો કે આત્માની સેવા કરો, જ્ઞાનની સેવા કરો. એ તો અભેદ છે. એમાં સેવા કોની કરવી? પરની સેવાની વાત તો છે નહિ. પણ આ પોતે આત્મા અને જ્ઞાન. વસ્તુ પોતે, એનો સ્વભાવ જ્ઞાન એની સેવા શેની? એ તો અભેદ છે. ભાઈ! તેં અનંતકાળમાં આત્માના જ્ઞાનની સેવા કરી નથી. આહાહા..! જ્ઞાન અને આત્મા એકરૂપ છે, એવી તેં કોઈ દિ' સેવા કરી નથી. આહાહા..! એ સેવા કીધી છે, લ્યો! એય...! 'પંડિતજી'! કેવા અમારે શું કહે? 'પંડિતજી'ને યાદ છે. યોગી એટલે અગમ્યમ. એ કઈ? આ. ઓલી સેવા નહિ. આહાહા..! કેટલા સંસ્થાના ઉપરી, કેટલા સંસ્થાના નાયક... આહાહા..! એમ કરીને લોકોના વખાણ કરે. એવું હશે કે નહિ તમારે? 'ગુલાબભાઈ'! મોટા .. ઘણા પડે. મોટા હોય તો પડે ને ક્યાંક. પડવું જોઈએ ને. એ કાંઈક એણે સેવા કરી ને અહીં આમ કર્યું, ફલાણું, ઢીંકણું. આ અનેકની વાત છે ને. અહીં તો દાખલો આપ્યો. સેવાભાવી છીએ. ભાઈ! કેવું સારું લાગે. સેવા કોની કરે પણ? સાંભળને!

એ શરીરના રજકણની પર્યાય કરી શકે નહિ, સેવા કરે કોની? એ રાગની સેવા કરવા જાય તો મિથ્યાત્વ થાય છે. આહાહા..! કહો, સમજાણું કાંઈ? સેવા એટલે એ મારા છે. હું એને રાખું. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના, પૂજાના ભાવ એ રાગ, એને રાખું એનું નામ સેવા. મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. આહાહા..! મૂઢ છે. અંદરથી વલોવાય ગયો છે, એમ કહે છે. એકલું સ્વ પ્રયોજનને સિદ્ધ કરી શકે એવું તત્ત્વ છે. સમજાણું કાંઈ? દયા મંડળી, સેવા મંડળી એવા મંડળના નામ આપે અને અગ્રેસર થાવું હોય મોઢા આગળ. એ તો કહે, કામ આપે છે. ઓહો..! એમણે તો બધું મૂળ તો સંસ્થાનો અગ્રદૂત છે. ઓલાને એમ થઈ જાય કે આહાહા..! ધૂળેય નથી, સાંભળને. ડોક્ટર-બોક્ટર નથી ને? ડોક્ટર સેવાભાવી કહેવાય બહુ. હોય પૈસાના અર્થી એકલા. સેવાભાવી છે. ઓનરરી છે. ધૂળેય નથી, સાંભળને! ભગવાનઆત્મા!

અહીં તો ઇ કહે છે, જુઓ! સમજાણું? **'આસન્નભવ્ય જીવ...'** પરમભાવની ભાવના વડે. આ વાત ક્યાં એ તો. શું કીધું? પૂર્ણાનંદનો નાથ ભગવાન સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરે કહ્યો એવો જે આત્મા અનંતગુણનો પિંડ, અનંતગુણનું મણિરત્ન, એની અંતર એકાગ્રતા એ એની સેવા છે અને એ એની ભાવના છે. એ સાચી સેવા અને સાચી ભાવના છે. બાકી બધા ગપેગપ છે. સમજાણું કાંઈ? પોતાનું નામ રાખવા માટે થઈને સંસારના અધિપતિ તરીકે કહેવરાવવું હોય તો ઘણામાં જરી નામ રાખે. ભલે બાર મહિનામાં બે દિ' જતો હોય પણ થોડું થોડું નામ રાખે. ઘણા સંસ્થાના સેવક હતા. સેવક હતા એટલે બીજું કાંઈક, અધિપતિ હતા. મારી નાખ્યા. એના પ્રમુખ હતા. આહાહા..! અરે..! ભગવાન! ભ્રમણા તે કેવી છે!

અહીં તો પરમપ્રભુ આત્મા સર્વજ્ઞ સ્વભાવે બિરાજમાન અનંત આનંદે શોભિત પ્રભુ, એવો જે એનો ત્રિકાળ પરમભાવ, એમાં પર્યાય એટલે એકાગ્રતા કરવી, એ ભાવના (છે અને) એનાથી મુક્તિ છે. સમજાણું કાંઈ? ઓલામાં એમ આવે છે. શ્વેતાંબરમાં આચાર્ય થાય ને ત્રીજે ભવે મુક્તિ થાય. સાધુને વાર લાગે. વ્યવહાર જ નાખ્યો છે એકલો. 'ભગવતી'માં આવે છે એવું. ત્રીજા માટે આચાર્ય માટે મથે છે ને ઘણા? આચાર્યની પદવી આપે તો શાસ્ત્રના અર્થ કરે, ત્રીજા ભવે મોક્ષ જાય. એકલા સાધુ ત્રીજે ન જાય. અહીં તો કહે છે કે આચાર્ય પદ છોડે ત્યારે સાધુ પદમાં આવે ત્યારે મુક્તિ થાય. આહાહા..! જગતને પ્રવૃત્તિની એટલી મહિમા અને એ ભાળે ને! આહાહા..! ભગવાનની સ્તુતિ કરતો હોય, ભગવાનને વંદન કરતો હોય સાત-આઠ દસ વાર. જય મહારાજ... જય મહારાજ... જય મહારાજ... ત્યારે એમ લાગે કે આ કરે છે કાંઈક. દેખાય. આહાહા..! ભાઈ! એ તો પ્રવૃત્તિની જડની દશાઓ છે. એના પરિણામમાં કાંઈ હોય તો રાગની મંદતા. એ પ્રવૃત્તિના પુણ્યના પરિણામ છે. સમજાણું કાંઈ? એ આત્માની ભાવના નહિ. આહાહા..!

અહીં તો એમ કહેવું છે કે પરમગુરુએ આમ કહ્યું હતું અને એવું એણે કર્યું. આ કરવા જેવું છે. એ સિવાય બીજી કોઈ ચીજના વખાણ કરવા જેવા નથી. આહાહા..!

'આસન્નભવ્ય જીવ...' આહાહા..! જેના સંસારના કિનારા નજીક આવી ગયા છે. 'કુંદકુંદાચાર્ય' માટે કહ્યું છે ને પહેલું? ઓહોહો..! 'પ્રવચનસાર'. 'કુંદકુંદાચાર્ય', જેના સંસારના કિનારા આવી ગયા છે. આહાહા..! એવા પરમભાવની ભાવના કરનારા. સમજાય છે કાંઈ? એ 'પ્રવચનસાર'ના કર્તા છે એમ બતાવવું છે ને!

'આસન્નભવ્ય જીવ...' **'कम्मविमुक्को अप्पा'** એની વ્યાખ્યા કરે છે. ત્રીજા પદની. કહે છે કે કર્મથી મુક્ત કેમ થાય? કે **'પરમ ભાવની ભાવના વડે...'** એક જ સિદ્ધાંત અને એક જ સત્ય. આનંદનો નાથ ભગવાન જ્ઞાનનો સાગર, એમાં એકાગ્ર થવાની ભાવના એ જ મોક્ષનો માર્ગ અને એ જ મુક્તિનો ઉપાય છે. **'સકળકર્મકલંકરૂપી કાદવથી વિમુક્ત થાય છે,...'** લ્યો! જે કોઈ આત્મા પરમભાવ એવો જે આત્માનો ત્રિકાળી સ્વભાવ, શુદ્ધભાવ, પવિત્રભાવ, આનંદભાવ એવો જે ત્રિકાળી આત્માનો પરમભાવ, એની ભાવના–એની એકાગ્રતા (કરે છે), એ વડે **'સકળકર્મકલંકરૂપી કાદવથી વિમુક્ત થાય છે,...'** આઠેય કર્મનું રહિતપણું આ ભાવનાથી થાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? માર્ગની ખબર ન મળે અને ભટક્યા ભટક કરે. અહીંથી મળશે ને અહીંથી મળશે. શાસ્ત્રમાં એવું આવે, ત્યાગના અર્થમાં પુસ્તક આપવું, મુનિએ ત્યાગ કરવો. ધર્મ... એટલે સમજી લે. કઈ અપેક્ષા છે પણ? સ્વભાવના આશ્રયે એટલો રાગનો અભાવ થાય છે એ અપેક્ષાએ ત્યાગની નાસ્તિથી વાત કરી છે. પુસ્તક દેવું, ત્યાગ ધર્મ એ છે. ... આહાહા..! દસ પ્રકારના ધર્મ માંહેલો આ પુસ્તક દેવું એ ધર્મ થઈ ગયો. લખ્યું છે ત્યારે તો વાત ચાલે છે આ. આમાં લખેલું છે. 'પદ્મનંદી પંચવિંશતિ'માં, 'સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા'માં. આહાહા..! એય..! લખાણ કર્યા એ ખોટા હશે? એનો અર્થ સમજ્યા વિના. લખાણ કરીને શું લખાણ? લખાણ કર્યા એનો મેળ રહ્યો નહિ. અર્થ કરવાને સમજે નહિ.

અહીં તો કહે છે, ભગવાનઆત્મા એક સ્વરૂપે પ્રભુ ત્રિકાળ છે એની અંતરની એકાગ્રતાની સન્મુખતાની એકાગ્રતા, એ એક જ મોક્ષનો માર્ગ અને ભાવના છે. વીતરાગમાર્ગમાં બીજી કોઈ ચીજ છે નહિ. બીજે તો કાંઈ છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? આ ત્યાં નાખ્યું હતું. **'कम्मविमुक्को अप्पा'** એમાં નાખ્યું હતું પણ કેમ મુક્ત થયા? ઓલા અપવાસ કરીને, માસ ખમણા કરીને, અઠ્ઠાઈ કરીને ધર્મની નિર્જરા થઈ, ધર્મ પામ્યા, એમ હશે? તારા અપવાસ-બપવાસ ક્યાં હતા? બહારનો ત્યાગ આહારનો એ તો એની મેળે જુદો જ પડેલો છે. એ હતો કે દિ' કે છોડે? રાગને દ્રવ્યસ્વભાવમાં ગ્રહતો તો કે દિ'? આહાહા..! ફક્ત દ્રવ્ય સ્વભાવમાં એકાગ્ર થતાં રાગ છૂટી જાય છે એટલે કર્મ છૂટી જાય છે. એને અહીંયાં ખોળે છે આત્મા એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! વીતરાગ માર્ગ નિરાલંબી માર્ગ છે, જેને વ્યવહારનું આલંબન નથી.

એવા **'કર્મકલંકરૂપી કાદવથી વિમુક્ત થાય છે,...'** કર્મકલંકરૂપી કાદવ. કર્મનું કલંક છે એને. આહાહા..! એવો જે કાદવ. વિમુક્ત–પૂર્ણ વિશેષ મુક્ત થાય છે. **'તે પરમાત્મા**

થઈને...' એ પરમાત્મા સિદ્ધ થઈને '**લોકાગ્ર પર્યંત જાય છે.**' લોકને છેડે જાય એ વ્યવહાર કહેવાય છે. છે તો ત્યાં પોતામાં ને પોતામાં. સિદ્ધ છે એ પોતામાં. લોકાગ્રે જાય છે. લોકને અગ્રે સિદ્ધ ભગવાન પરક્ષેત્રના લોકને અગ્રે જાય એ વ્યવહાર ક્ષેત્ર બતાવ્યું છે. નિશ્ચયથી તો પોતાની પર્યાયમાં જ પરિણમી રહ્યા છે. આકાશના ક્ષેત્રમાં છે એ કહેવું એ તો એક વ્યવહાર છે. આહાહા..! લોકાગ્ર-લોકને અગ્રે છેડા સુધી જાય છે એમ કહે છે. લોકનો છેડો હોય ત્યાં જાય. અનંતા સિદ્ધો પોતાના આનંદમાં ત્યાં બિરાજે છે.

'[હવે આ ૧૮૩મી ગાથાની ટીકા પૂર્ણ કરતાં ટીકાકાર મુનિરાજ શ્લોક કહે છે :]'

શ્લોક-૩૦૩

(मालिनी)

अथ जिनमतमुक्तेर्मुक्तजीवस्य भेदं
क्वचिदपि न च विद्मो युक्तितश्चागमाच्च।
यदि पुनरिह भव्यः कर्म निर्मूल्य सर्वं
स भवति परमश्रीकामिनीकामरूपः।।३०३।।

[શ્લોકાર્થ :–] જિનસંમત મુક્તિમાં અને મુક્ત જીવમાં અમે ક્યાંય પણ યુક્તિથી કે આગમથી ભેદ જાણતા નથી. વળી, આ લોકમાં જો કોઈ ભવ્ય જીવ સર્વ કર્મને નિર્મૂળ કરે છે, તો તે પરમશ્રીરૂપી (મુક્તિલક્ષ્મીરૂપી) કામિનીનો વલ્લભ થાય છે. ૩૦૩.

શ્લોક-૩૦૩ ઉપર પ્રવચન

૩૦૩.

अथ जिनमतमुक्तेर्मुक्तजीवस्य भेदं
क्वचिदपि न च विद्मो युक्तितश्चागमाच्च।
यदि पुनरिह भव्यः कर्म निर्मूल्य सर्वं
स भवति परमश्रीकामिनीकामरूपः।।३०३।।

લ્યો! અહીં જીવ લીધો.

શ્લોકાર્થ :– 'જિનસંમત મુક્તિમાં અને મુક્ત જીવમાં...' મુક્તજીવ. જિનસંમત વીતરાગે કહેલી મુક્તિ. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર તીર્થંકરદેવ, એણે કહેલી સિદ્ધદશા મુક્તિમાં અને મુક્તજીવમાં

એમાં **'અમે ક્યાંય પણ યુક્તિથી કે આગમથી ભેદ જાણતા નથી.'** એ મુક્તિ એ જ અને સિદ્ધપર્યાય પણ એ. **'વળી, આ લોકમાં જો કોઈ ભવ્ય જીવ...'** આ લોકમાં જો કોઈ ભવ્યજીવ **'સર્વ કર્મને નિર્મૂળ કરે છે,...'** ભગવાનઆત્માનું ધ્યાન કરી અને સર્વ કર્મને નિર્મૂળ કરે છે. મૂળથી ઉખેડી નાખે છે, કહે છે. **'તો તે પરમશ્રીરૂપી (મુક્તિલક્ષ્મીરૂપી) કામિનીનો વલ્લભ થાય છે.'** તો એને મુક્તરૂપી દશા એક સમય પણ છોડતી નથી, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

આ સ્ત્રીઓ તો આવી ને ગઈ. કેટલી? ઇન્દ્રના એક ભવમાં પણ આયુષ્ય બે સાગર અને ઓલીની નાની સ્થિતિ હોય. એની સ્થિતિમાં કેટલી આવે ને મરે ને જાય, મરે ને જાય. ઓલો તો બે સાગર એક જ છે. ઇન્દ્રાણીની સ્થિતિ નાની હોય છે. એવા એવા તો કેટલા દસ ક્રોડાક્રોડી પલ્યોપમનો તો એક સાગરોપમ (થાય). ઓલાની બહુ તો પંચાવનની મોટી હોય તો. એવી સ્ત્રીઓ એની હયાતીમાં કરોડો મરીને જાય ને આવે. એ કાંઈ વલ્લભા કહેવાય નહિ. વલ્લભા તો છોડે નહિ એક સમય, એને વલ્લભ કહેવાય. એમ કહે છે ને, જુઓ!

પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થતા આત્માની મુક્ત દશા થઈ તે પરિણતિ એક સમય પણ એને છોડતી નથી. એ એની ખરી કામીની છે. આહાહા..! **'કામિનીનો વલ્લભ થાય છે.'** એમ છે ને? એવા શબ્દો ઘણીવાર આવે છે. ઘણા કળશમાં આવી ગયા. ૧૮૩ થઈ.

ગાથા-૧૮૪

जीवाण पुग्गलाणं गमणं जाणेहि जाव धम्मत्थी।
धम्मत्थिकायभावे तत्तो परदो ण गच्छंति।।१८४।।

जीवानां पुद्गलानां गमनं जानीहि यावद्धर्मास्तिकः।
धर्मास्तिकायाभावे तस्मात्परतो न गच्छंति।।१८४।।

अत्र सिद्धक्षेत्रादुपरि जीवपुद्गलानां गमनं निषिद्धम्।

जीवानां स्वभावक्रिया सिद्धिगमनं, विभावक्रिया षट्कापक्रमयुक्तत्वम्; पुद्गलानां स्वभावक्रिया परमाणुगतिः, विभावक्रिया व्द्यणुकादिस्कन्धगतिः। अतोऽमीषां त्रिलोकशिखरादुपरि गतिक्रिया नास्ति, परतो गतिहेतोर्धर्मास्तिकायाभावात्; यथा जलाभावे मत्स्यानां गतिक्रिया नास्ति। अत एव यावद्धर्मास्तिकायस्तिष्ठति तत्क्षेत्रपर्यन्तं स्वभावविभावगतिक्रियापरिणतानां जीवपुद्गलानां गतिरिति।

ધર્માસ્તિ જ્યાં લગી, ત્યાં લગી જીવ-પુદ્‌ગલોનું ગમન છે,
ધર્માસ્તિકાય-અભાવમાં આગળ ગમન નહિ થાય છે. ૧૮૪.

અન્વયાર્થ :– [यावत् धर्मास्तिकः] જ્યાં સુધી ધર્માસ્તિકાય છે ત્યાં સુધી [जीवानां पुद्गलानां] જીવોનું અને પુદ્‌ગલોનું [गमनं] ગમન [जानीहि] જાણ; [धर्मास्तिकायाभावे] ધર્માસ્તિકાયના અભાવે [तस्मात् परतः] તેથી આગળ [न गच्छंति] તેઓ જતાં નથી.

ટીકા :– અહીં, સિદ્ધક્ષેત્રથી ઉપર જીવ-પુદ્‌ગલોના ગમનનો નિષેધ કર્યો છે.

જીવોની સ્વભાવક્રિયા સિદ્ધિગમન (સિદ્ધક્ષેત્રમાં ગમન) છે અને વિભાવક્રિયા (અન્ય ભવમાં જતાં) છ દિશાઓમાં ગમન છે; પુદ્‌ગલોની સ્વભાવક્રિયા પરમાણુની ગતિ છે અને વિભાવક્રિયા *દ્વિ-અણુકાદિ સ્કંધોની ગતિ છે. માટે આમની (જીવ-પુદ્‌ગલોની) ગતિક્રિયા ત્રિલોકના શિખરથી ઉપર નથી, કારણ કે આગળ ગતિ હેતુ (ગતિના નિમિત્તભૂત) ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે; જેમ જળના અભાવે માછલાંની ગતિક્રિયા હોતી નથી તેમ. આથી જ, જ્યાં સુધી ધર્માસ્તિકાય છે તે ક્ષેત્ર સુધી સ્વભાવગતિક્રિયા અને વિભાવગતિક્રિયારૂપે પરિણત જીવ-પુદ્‌ગલોની ગતિ હોય છે.

ગાથા–૧૮૪ ઉપર પ્રવચન

जीवाण पुग्गलाणं गमणं जाणेहि जाव धम्मत्थी।
धम्मत्थिकायभावे तत्तो परदो ण गच्छंति।।१८४।।
ધર્માસ્તિ જ્યાં લગી, ત્યાં લગી જીવ-પુદ્‌ગલોનું ગમન છે,
ધર્માસ્તિકાય-અભાવમાં આગળ ગમન નહિ થાય છે. ૧૮૪.

જુઓ! પહેલું ઉપાદાન લીધું પછી નિમિત્ત લીધું આમાં. પહેલું તો લીધું કે સિદ્ધ ભગવાન પરમાત્મા અહીં દેહમાં થાય છે. (પછી) લોકાગ્રે જાય છે. આઠ કર્મ રહિત તો અહીં થાય છે. એ જેમ હળવી ચીજ ઊંચે જાય એમ આ ઊંચે લોકાગ્રે જાય. પોતાની લાયકાત જ લોકાગ્રે જવાની, લોકાગ્રે રહેવાની છે. ધર્માસ્તિકાય આગળ નથી માટે જતા નથી એમ કહેવું એ તો ધર્માસ્તિને સિદ્ધ કરવા માટે છે. શાસ્ત્રમાં એમ આવે છે. આગળ કેમ જતા નથી? ધર્માસ્તિ અહીંયાં છે. (ત્યાં) ધર્માસ્તિનો અભાવ છે. રહે નહિ. એટલી જ સ્થિતિ જ છે. ત્યાં સુધી જ ધર્માસ્તિ છે. લોકાગ્ર સુધી જ ધર્માસ્તિકાય છે. એને આ વાંધો પહેલેથી ઊઠ્યો હતો લ્યો. .. આવ્યા હતા ને? પંડિત હતા એની સાથે. જુઓ! ધર્માસ્તિકાયના અભાવે સિદ્ધ આગળ જતા નથી.

લ્યો! અહીં ઓલો અભાવ છે માટે ગમન થાતું નથી એમ કહ્યું. એમ જ આવે છે.

* દ્વિ-અણુકાદિ = બે પરમાણુથી માંડીને અનંત પરમાણુના બનેલા સ્કંધો.

'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'માં એમ આવે છે ને? 'તત્ત્વાર્થસુત્ર'માં. 'ધર્માસ્તિકાય અભાવા.' એમ જ આવે ને? નિમિત્ત સમજાવવું છે ત્યારે. એમ કહે, કાળ ન હોય તો પરિણમન ન થાય, ધર્માસ્તિ ન હોય તો ગતિ ન થાય. લ્યો. અધર્માસ્તિ ન હોય તો સ્થિતિ ન થાય. એ તો નિમિત્તને સિદ્ધ કરવાની વ્યાખ્યા છે.

'ટીકા :– અહીં, સિદ્ધક્ષેત્રથી ઉપર જીવ-પુદ્ગલોના ગમનનો નિષેધ કર્યો છે.' લોકાગ્રે સિદ્ધ ભગવાન બિરાજે છે ત્યાંથી આગળ જતા નથી. કેમ જતા નથી? કે એની પોતાની ઉપાદાનની લાયકાત જ એટલી છે અને ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે. નિમિતનો. સમજાણું કાંઈ? કેટલાક એમ કહે છે કે ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ એટલે સિદ્ધ આગળ જતાં નથી એટલી એની પરતંત્રતા છે. નહિતર અનેકાંત રહેતું નથી. કથંચિત્ સ્વતંત્ર, કથંચિત્ પરતંત્ર. સિદ્ધને પણ પરતંત્ર ઠરાવવા છે હજી. આ અનેકાંતની વ્યાખ્યા એક પંડિત એમ કરે છે.

મુમુક્ષુ :– નીચે રહી જાય છે.

ઉત્તર :– નીચે રહી જાય. ઠીક. ધર્માસ્તિકાય નથી તો આગળ નથી જતા. એટલી પરતંત્રતા નથી? એકાંત થઈ જશે નહિતર. અનેકાંત થવું જોઈએ. સ્વતંત્ર કથંચિત્, કથંચિત્ પરતંત્ર. ત્યાં પણ પરતંત્ર. પણ એ તો સ્વતંત્રથી જ ત્યાં રહેલા છે. ભગવાન પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ (થઈ) એમાં જ રહેલા છે. પણ ત્યાં ક્ષેત્ર એટલું ત્યાં રહેવાની એની યોગ્યતા છે. લોકનો જીવ છે ને? લોકનું દ્રવ્ય છે તો લોકમાં રહે. લોકનું દ્રવ્ય અલોકમાં જાય? આહાહા..! આ ચર્ચાના મોટા વાંધા ઊઠ્યા છે. એય..!

કેટલા દોકડા નિમિત્તના? પચાસ દોકડા. અને પચાસ આત્માના. એમ કરીને સો દોકડાએ થાય. એવી વાત ચાલી હતી તે દિ'. સમજાણું કાંઈ? ધર્માસ્તિકાયે રોક્યું કેટલા દોકડાએ? પચાસ. પોતે રોકાણો એ પચાસ સ્વતંત્ર પોતાની, પચાસ એને કારણે એમ કરીને ... એમ છે જ નહિ. સો એ સો દોકડાએ ત્યાં સ્વતંત્ર રહેલા છે. એ બહુ નાખે છે. જ્યાં હોય ત્યાં આ બહુ નાખે. જુઓ! સિદ્ધક્ષેત્રથી આગળ જતા નથી. ધર્માસ્તિ નામનું નિમિત્ત નથી માટે. જુઓ! નિમિત્તનો પ્રભાવ. આ પંડિતજીને તો હવે બધાને સવળું થઈ ગયું. સવળી હા પાડે છે. કહો, સમજાણું આમાં?

'જીવોની સ્વભાવક્રિયા સિદ્ધિગમન (સિદ્ધક્ષેત્રમાં ગમન) છે...' શું કીધું? અહીંયાં આત્મા ભગવાન, પૂર્ણાનંદનું સાધન કરીને સિદ્ધ થાય છે. અહીં શરીરમાં સિદ્ધ થાય છે. એ હવે જ્યારે સ્વભાવિક ક્રિયા સિદ્ધિગમન, અહીંથી ગમન થાય છે. સિદ્ધક્ષેત્રમાં ગમન એ સ્વભાવિક ક્રિયા છે. ગમન છે માટે વિભાવિક ક્રિયા છે એમ છે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? ગતિ કરે છે ને અહીંથી? જેટલું ગમન કરે, ગતિ કરે એટલો વિભાવ છે કે નહિ? ના. એ તો સ્વભાવક્રિયા થઈ તે ગમન છે. શુદ્ધ સ્વભાવની ક્રિયાનું એ તો ગમન છે. વિભાવ-બિભાવ છે નહિ. આહાહા..!

'અને વિભાવક્રિયા...' નીચે ખુલાસો કર્યો છે. સુધાર્યું છે. કૌંસમાં **'(અન્ય ભવમાં જતાં) છ દિશાઓમાં ગમન છે;...'** તે વિભાવ ક્રિયા. છકાય છકાય એમ કરી નાખ્યું હતું ને. ઓલા પાઠમાં એમ હતું ને. છ અપક્રમ એને ઠેકાણે છકાય એમ કરી નાખ્યું હતું. ભાઈએ એમ કરી નાખ્યું હતું ને? 'શીતલપ્રસાદે'. છ અપક્રમ મૂળ તો એમ છે. છ કાય નહિ પણ છ અપક્રમ. છ દિશાએ. વિભાવવાળા સંસારી જીવ છ દિશામાં જાય. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વ અને અધો. છ દિશામાં ગમન. વિભાવિક ક્રિયાવાળાનું છ દિશામાં ગમન, સ્વભાવિક ક્રિયાવાળાનું એક આમ સીધું ગમન. એમ છે. એટલું ચેકી નાખવું. છ કાયના ક્રમથી સંયુક્તપણું અથવા છકાયનું ભ્રમણ, એ કાઢી નાખવું. કાઢી નાખ્યું છે? ઠીક.

'(અન્ય ભવમાં જતાં) છ દિશાઓમાં ગમન છે;...' અન્ય ભવમાં જતા એ કૌંસમાં. છ દિશાઓમાં ગમન એ વિભાવિક ક્રિયાનું સ્વરૂપ છે. **'પુદ્‌ગલોની સ્વભાવક્રિયા પરમાણુની ગતિ છે...'** આ પુદ્‌ગલ છે ને આ જડ-માટી? એનો એક પરમાણુ આમ ગતિ કરે એ સ્વભાવક્રિયા છે. જેમ સિદ્ધની ગમનની સ્વભાવક્રિયા છે, એમ પરમાણુની પણ એક પરમાણુની પણ સ્વભાવક્રિયા છે. સ્વભાવક્રિયા પગથિયું છે. લ્યો! એક પરમાણુ ચૌદ રાજુલોકમાં જાય આમ, તોપણ એ સ્વભાવિક ક્રિયા છે.

મુમુક્ષુ :– ...

ઉત્તર :– ..શક્તિની એની. એ પર્યાય એને ત્યાં સુધી. સિદ્ધ તો અહીંથી થાય છે. એ સાત રાજુલોક હોય તો. એક પરમાણુ તો નીચે હોય અને ઉપર જાય. અહીં તો એમ સિદ્ધ કરવું છે કે એટલો ચૌદ રાજુલોક જાય છતાં એ સ્વભાવિક ક્રિયા છે. ગમન આટલું કરે માટે વિભાવિક છે એમ નહિ.

મુમુક્ષુ :– પૂરું કરે તોપણ સ્વભાવિક?

ઉત્તર :– સ્વભાવ જ છે એનો એ. એક પરમાણુ બીજે ક્ષેત્ર જાય તો એ સ્વભાવ થઈ જાય. પરમાણુની જ ક્રિયા સ્વભાવિક છે. ગમન કરે ચૌદ રાજુલોક તો. એમ અહીં તો. બહુ ગતિ કરી આવડી મોટી માટે વિભાવ હશે? સમજાણું કાંઈ?

વીતરાગનો માર્ગ બહુ ઝીણો છે. સર્વજ્ઞ કેવળી પરમાત્માએ કહેલું સ્વરૂપ ઘણું ઝીણું... ઘણું ઝીણું... પરમેશ્વર સિવાય ક્યાંય હોઈ શકે નહિ. ક્યાં આંતરો કેટલો? હવે એને બીજા સાથે મેળવે છે. સમન્વય કરો. એ પણ ધર્મ છે અને આ પણ ધર્મ છે. કોની સાથે કરે? આમાં બે વાત કરી. સિદ્ધને સાત રાજુ જવાનું છે. સાત રાજુ સમજાણું અહીંથી? તો એ સ્વભાવિક ક્રિયા છે. પરમાણુ ચૌદ રાજુ જાય તો એ સ્વભાવિક ક્રિયા છે. એક પ્રદેશ જાય એ તો... આ તો છેક નરકના, સાતમા નરકની પાતાળે પરમાણુ હોય તો એક સમયમાં સિદ્ધ છે ત્યાં ચાલ્યો જાય. આહાહા..! એને ખબર નથી કે અમે આમ જઈએ છીએ. એનો એ સ્વભાવ છે. છતાં એટલી ગતિવાનને પણ ઝડપી આટલી ગતિ. એક સમયમાં તો અસંખ્ય

પ્રદેશ લોકના આકાશના બધા. છતાં એને સ્વભાવિકક્રિયા કહેવાય. વિભાવિક છે નહિ. ગમન કરે એ વિભાવિક એવો અર્થ સાચો છે નહિ, એમ કહે છે. ગમન કરવું એ વિભાવ છે, એ વાત સાચી નથી.

'પુદ્‌ગલોની સ્વભાવક્રિયા પરમાણુની ગતિ છે અને વિભાવક્રિયા...' હવે એમાં પાછી વિભાવ. **'દ્વિ-અણુકાદિ સ્કંધોની ગતિ છે.' 'બે પરમાણુથી માંડીને અનંત પરમાણુના બનેલા સ્કંધો.'** આ શરીર જુઓ આ. આની વિભાવિકક્રિયા છે આ. આંગળી ચાલે છે તે અનંતા પરમાણુનો વિભાવ છે આ. એની મેળાએ, હોં! આત્માને લઈને નહિ. ઘણા રજકણનો જથ્થો છે માટે એને વિભાવ કહેવામાં આવે છે. એકથી આગળ વધી ગયા બે થયા. બે થયા એ વિભાવ...

'દ્વિ-અણુકાદિ સ્કંધોની ગતિ છે.' તેને વિભાવિક ક્રિયા કહેવામાં આવે છે. અહીં તો સમય સમયના માપ લીધા છે. વસ્તુની સ્થિતિ એક સમયમાં એકલો પરમાણુ અને સિદ્ધ થાય એ સ્વભાવિકક્રિયા. બે પરમાણુ અને સંસારિક સાથે ગમન કરે તે વિભાવિકક્રિયા. **'માટે આમની (જીવ-પુદ્‌ગલોની) ગતિક્રિયા ત્રિલોકના શિખરથી ઉપર નથી,...'** ત્રણલોકથી ઉપર આગળ છે નહિ. **'કારણ કે આગળ ગતિ હેતુ (ગતિના નિમિત્તભૂત) ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે;...'** લ્યો! ઠીક! નિમિત્ત છે ને? **'(ગતિના નિમિત્તભૂત) ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે;...'** હમણા ખૂબ લખ્યું છે એક જણાએ. 'મોતીલાલે' બધું આવું ખૂબ લખ્યું છે. જુઓ! આ થાય. આના વિના આ ન થાય, આના વિના આ ન થાય. નિમિત્તનો પ્રભાવ છે. નિમિત્ત અકિંચિત્કર માને એના માટે આ વાત નહિ સિદ્ધ થાય. અરે..! ભગવાન! એને એ વાત બેઠી હોય છે. પરાધીન અનાદિની. આ વાત કીધી એક સમયનો એનો પોતાનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ છે. માટે જ અહીં છે અને રહે છે. જાય છે ને રહે છે. પરને કારણે જાય છે ને રહે છે એમ નથી. ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે, લ્યો.!

'જેમ જળના અભાવે માછલાની ગતિક્રિયા હોતી નથી તેમ.' પાણી ન હોય તો માછલું કાંઈ પૃથ્વી ઉપર ચાલે નહિ. **'જ્યાં સુધી ધર્માસ્તિકાય છે તે ક્ષેત્ર સુધી સ્વભાવગતિક્રિયા...'** દાખલામાં પણ એમ માને. પાણી હોય ત્યાં માછલું ગતિ કરે. પછી ન કરી શકે. એ તો એની સ્થિતિ જ એવી છે. ગતિ કરવાની યોગ્યતા પોતાની હોય ત્યારે પાણી હોય છે. બસ. આ તો એ બધા શબ્દો છે. ગતિ પરિણત જીવ, સ્થિતિ પરિણત જીવ. એમ છે ને? બધે એવું છે જ તે. ગતિ પરણિત જીવને ધર્માસ્તિ નિમિત્ત, સ્થિતિ પરણિત જીવ ને પુદ્‌ગલને અધર્માસ્તિ નિમિત્ત. **'ક્ષેત્ર સુધી સ્વભાવગતિક્રિયા અને વિભાવગતિક્રિયારૂપે પરિણત જીવ-પુદ્‌ગલોની ગતિ હોય છે.'** ધર્માસ્તિકાય હોય ત્યાં સુધી સ્વભાવવાળા પરમાણુ અને સિદ્ધ, વિભાવવાળા બે પરમાણુ અને સંસારી, એની ગતિ ત્યાં સુધી હોય છે. આગળ હોતી નથી. એવો જ વસ્તુનો સ્વભાવ છે. એમ બરાબર એણે જાણવું જોઈએ.

(શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)